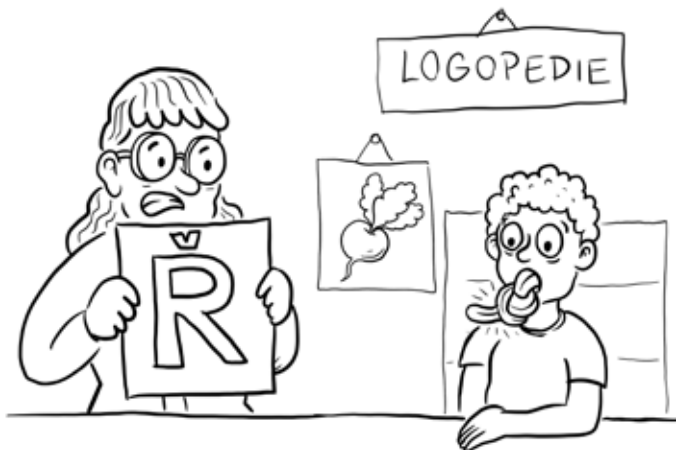

Kapitola I

Jak se rodila čeština

aneb

S Husem bychom si nepopovídali

Karel Čapek ve stati Chvála řeči české označuje český jazyk za jeden z nejtěžších, ale i nejbohatších významy a odstíny. Souhlasíte, pane docente?

Pokud budu chtít zůstat vědecky racionální a věcný, pak mi nezbude než říci, že tady bych raději zůstal trošičku při zemi. Vsadím se totiž, že totéž by tvrdil Francouz o francouzštině nebo Španěl o španělštině, Japonec o japonštině a tak dále. Mateřštinu zná každý nejlépe, je na ni od malička zvyklý, a tak se mu zdá nejbohatší.

Čapek byl zamilovaný do češtiny a také ji mistrně ovládal, ale toto jeho vyjádření je spíše o emočním vztahu k jazyku. Nemyslím, že – racionálně vzato – by čeština mezi ostatními jazyky nějak vyčnívala. Ani v dobrém, a samozřejmě ani ve špatném.

Úvodem našeho povídání pohlédneme trošku do historie: jak by našemu uchu zněla staroslověnština, kterou u nás prosadili v 9. století takzvaní solušní bratři Cyril a Metoděj? Nako-lik bychom jí rozuměli?

Staroslověnštině by – obávám se – rozuměli výhradně fundovaní odborníci, kdokoliv další jen zlomkově. Velikost rozdílu mezi staroslověnštinou a dnešní češtinou totiž odráží nejen časovou vzdálenost a rozsah jazykového vývoje za více než tisíc let, a to hned v několika aspektech, ale stejně tak i skutečnost, že staroslověnština, nebo jiným názvem stará církevní slovanština, nebyla přímým předchůdcem češtiny.

Aha, a můžeme si to trošku rozebrat?

Podívejme se na to v historických souvislostech. Když v důsledku stěhování národů dorazili do střední a východní Evropy v 5. a 6. století Slované a usadili se tu, zabíralo souvislé slovanské osídlení prostor od Baltu až k Jadranu. Nezapomeňme, že Maďari se tehdy ještě pohybovali někde po daleké Asii. Ovšem vzájemné kontakty na tak rozsáhlém území byly jen omezené, a tak se původní společná praslovanština postupně začala členit, vznikala – dnes bychom řekli – nářečí, samozřejmě stále navzájem velmi dobře srozumitelná.

Takže – do jakého jazykového prostředí přišli do Velkomoravské říše Cyril a Metoděj?

V přirovnání k dnešním poměrům si příchod Cyrila a Metoděje na Velkou Moravu můžeme představit jako situaci, že by třeba na Chodsko přijel někdo z moravského Slovácka: domluví se, i když striktně vzato nebude mluvit stejným jazykem jako místní.

V dobách Cyrila a Metoděje prostě nebyly rozdíly mezi jejich nářečím a mluvou užívanou na velkomoravském území ještě tak velké, aby si s nimi naši předci nerozuměli. Staroslověnštinu – tedy první psaný slovanský jazyk – pak Cyril a Metoděj vytvořili jako jakousi směs své mateřštiny, tedy dialektu tehdy užívaného Slovany v okolí Soluně nebo šířeji v dnešním Bulharsku, a jazyka užívaného na Velké Moravě.

Hlavně je potřeba si uvědomit, že to byl prestižní, slavnostní jazyk používaný výhradně pro bohoslužby. Pro velkomoravské současníky Cyrila a Metoděje sice srozumitelný, ale nikoliv jazyk „všedního dne“ – tím

byl pračeský, či možná přesněji velkomoravský dialekt praslovanštiny, tedy nejstarší vývojové stadium češtiny, o němž ovšem neexistují písemné doklady.

V čem se čeština praslovanštině vzdálila?

Když se podíváme v historii dále po proudu času, tak někdy v 10. století Maďaři obsazením Panonské nížiny geograficky odřízli západní Slované od jižních. Tím se urychlil vývoj samostatných jazyků. Zhruba v 11. století se už natolik rozrůznily, že lze mluvit o zrodu staré češtiny, jímž nastartoval vývoj do dnešního stavu.

Výčet konkrétních rozdílů mezi praslovanštinou a dnešní češtinou by byl asi poněkud obsáhlý a možná v některých bodech trochu obtížně srozumitelný, tak si vezměme jen pár příkladů.

Slovní přízvuk máme - s výjimkou slova *ahoj*, vypůjčeného z angličtiny - vždy na první slabice, zatímco v praslovanštině byl leckde. Navíc byl při skloňování, časování či odvozování pohyblivý, stejně jako například v dnešní ruštině.

Místo pohyblivého přízvuku máme dlouhé a krátké samohlásky, ty praslovanština neměla. A když jsme u samohlásek, a tím u slabik, neboť ty vznikají právě kolem samohlásek: v češtině existují slabikotvorné hlásky [r] a [l] - ty v praslovanštině nemohly být jádrem slabiky.

Naopak měla praslovanština třeba nosovky, které dnešní generace zná hlavně z angličtiny, například z výslovnosti slovesné koncovky *-ing*. Ze všech současných slovanských jazyků už nosovky existují jen v polštině. V psané podobě se v ní vyznačují ocáskem pod písmeny „a“ a „e“.

Lze říct, že čeština „utekla“ od společného jazykového prazákladu nejdál?

Těch změn je v ní opravdu hodně, a možná skutečně nejvíc ze všech slovanských jazyků – ale nerad bych to tvrdil nějak autoritativně.

Praslovanština měla ještě takzvané jery, dnes je píšeme – nejen v azbuce – písmenky „ѣ“ a „ѣ“. Zhruba jim odpovídají měkký a tvrdý znak v ruštině.

Ve výslovnosti se tvrdý jer zachoval v bulharštině, kde se skutečně vyslovuje, funguje tu jako samostatná samohláska, takové temné [e], třeba „papoušek“ se bulharsky řekne [pъdpъdъk].

Praslovanské [g], které si podržela třeba ruština nebo právě zmíněná bulharština, jsme v češtině postupně nahradili hláskou [h].

No a nakonec se sluší poznamenat, že čeština ztratila rozdíly nejen mezi původně odlišnou výslovností měkkého [i] a tvrdého [y], což všichni víme, ale i mezi měkkou a tvrdou výslovností řady souhlásek. Neděláme už výslovnostní ani jiné rozdíly mezi měkkým a tvrdým [b], [l], [m], [p] nebo [v], jak to činili naši praslovanští předkové, a z měkkého [r], které se dochovalo třeba v ruštině, jsme si udělali naši speciální hlásku [ř].

Zřejmě je tedy v češtině těch změn opravdu víc. Neexistuje ale nějaká jednotná metodika, jak jejich množství či velikost objektivně měřit, takže to jistě někdo může vidět jinak.